

Gavia stellata

smålom

Fåglar

NÄRA HOTAD (NT)

Klass Aves (fåglar), Ordning Gaviiformes (lomfåglar), Familj Gaviidae (lommor), *Gavia stellata* (Pontoppidan, 1763).

Kännetecken

Smålommen är den minsta av lommarna, 55–65 cm (alltså något större än en gräsand), och med vikt från cirka 1 upp till drygt 2 kg, beroende på bland annat kön och årstid. Liksom övriga lomarter har den en långsträckt, spolformad kropp och fötterna placerade långt bak. Ligger lågt i vattnet varvid den spetsiga näbben oftast hålls snett uppåtriktad. Under häckningstid känner man igen vuxna smålommor på bland annat den ganska enfärgat gråbruna ryggen utan rutmönster, det blygrå på huvudet och halsen samt den brunröda strupen. Ungfåglar och gamla fåglar i vinterdräkt är mer enfärgade, med ljus gråaktig översida och vit-gråvit framsida på halsen. Vingarna är långa och smala, och den flyger med snabba vingslag.

Utbredning och status

I Sverige finns smålommen i ett sammanhängande utbredningsområde från Svealand och norröver, och mera sällsynt på Sydsvenska Högländet. I fjällen häckar den upp till björkskogsregionen och den lågalpina regionen. Det svenska beståndets storlek uppskattas till 1300–1900 par, med en koncentration till Värmland-Bergslagen-Dalarna och mer glesa bestånd norr och söder därom. Lokalt förekommer koloniliknande koncentrationer med flera häckande par på myrar inom några km² kring fiskrika vatten.

Det europeiska beståndet (exkl. Grönland och Ryssland) beräknas till 7000–13 000 par med huvuddelen i Sverige, Finland, Norge, Skottland och Island. Smålommen har en cirkumpolär utbredning, omfattande de boreala och arktiska delarna av Europa, Asien och Nordamerika.

Över en längre tidsperiod har smålommen minskat i antal i stora delar av utbredningsområdet, både i Europa och i Nordamerika. I södra och mellersta Sverige vittnar ett stort antal namn som "Lomtjärn", "Lomgölen" m.m. om att arten säkerligen var vanligare förr i tiden. Det verkar emellertid som om tillbakagången kan ha avstannat och resultaten från den svenska fågeltaxeringen antyder en ökning sedan omkring 1990 i norra och mellersta Sverige men en fortsatt nedgång i landets södra delar. För Europa (exkl. Ryssland) i sin helhet bedöms trenden ha varit stabil under de senaste årtiondena.

Ekologi

Smålommen livnär sig nästan uteslutande på fisk. Den häckar vid små och oftast fisktomma skogstjärnar och myrgölar, flertalet av dem mindre än 1 ha men mera undantagsvis även vid betydligt större sjöar. Bytesfisk till ungarna hämtas i näringsfattiga klarvattenssjöar, upp till närmare 10 km från häckningsplatsen, i sällsynta fall längre. Smålommen fiskar främst i sjöar med ganska småvuxen lax- eller mörtartad fisk, och i delar av landet tycks den nästan enbart välja fiskevatten med goda

bestånd av siklöja. Smålommar som häckar utefter Norrlandskusten fiskar i stor utsträckning i havet.

Häckningstjärnarna har oftast flacka gungflyartade stränder med små gungflyholmar som erbjuder lämpliga boplatser där det är lätt för fåglarna kan hasa sig upp från vattnet samtidigt som de ger skydd mot fyrfota predatorer. Dessutom måste ungarna kunna komma upp på land för att vila under de båda första levnadsveckorna. Många till synes lämpliga häckningsplatser torde ha alltför branta torvstränder för att fåglarna skall kunna ta sig upp på land för att häcka. En nedre gräns i häckningstjärnarna storlek sätts av att lommarna behöver en vattenyta som är tillräckligt stor för start och landning, och om häckningstjärnen är omgiven av skog behövs en större vattenyta än om det är öppen myr runt vattnet. Startsträckan beror på vindförhållandena. Lommarna lyfter alltid mot vinden och vid vindstilla krävs en startsträcka på minst 40 meter. Oftast stiger de ganska flackt och måste cirkla några varv innan de når tillräcklig flyghöjd.

Det är ofta genom sitt kacklande läte under flygturerna mellan häckningstjärnar och fiskevatten som smålommen avslöjar att den häckar i trakten. Bytesfisken, som hämtas en i taget till ungarna, får vara högst cirka 20 cm för att de skall kunna svälja den. Det är inte ovanligt att en av ungarna lyckas få huvuddelen av bytena och därför tillväxer snabbare, medan den andra ungen svälter ihjäl. Under ungarnas första två veckor stannar i regel en av föräldrarna kvar i häckningstjärnen, men när ungarna blivit äldre är ofta båda föräldrafåglarna på fiske. Ungarna kan då gömma sig i växtlighet utefter stränderna och vara mycket svåra att hitta.

Smålommen anländer till häckningsplatserna så snart dessa är helt eller delvis isfria. I mellersta Sverige sker detta i regel i april eller början av maj, i nordligaste Sverige senare. Smålommen häckar för första gången vid tidigast tre års ålder. Äggen läggs i mitten av maj till början av juni i södra och mellersta Sverige, senare längre norrut, och ruvningen pågår under 4–5 veckor. I ungefär 80 % av kullarna läggs två ägg, 20 % ett ägg, medan kullar med tre ägg är mycket ovanliga. Ungarna är flygga efter ungefär sex veckor, och i 30–55 % av ungpullarna överlever båda ungarna till flygg ålder. Det är ganska vanligt med omhäckningar om det första ruvningsförsöket misslyckas, vilket innebär att ruvande smålommar och icke flygga ungar kan påträffas långt fram på sommaren.

Smålommen är en av de mest långlivade svenska fågelarterna: I skotska undersökningar har smålommar återfångats upp till 13 år efter födelseåret, och en svensk smålom innehar det internationella åldersrekordet på 23 år.

Under 20-årsperioden 1994–2013 var häckningsutfallet i landets södra och mellersta delar lägre än i Norrland, med 0,56–0,64 respektive 0,77–0,87 stora ungar per stationärt eller revirhållande par och år. Skillnaden var bland annat kopplad till en bättre överlevnad bland ungarna i Norrland. I större delen av sitt svenska utbredningsområde har häckningsutfallet försämrats sedan mitten av 1990-talet, och det är tveksamt om ungpåproduktionen på Sydsvenska Högländet och i artens svenska kärnområde i Svealand har varit tillräcklig för att kompensera för den årliga dödligheten. Det torde i första hand vara händelser under ruvningen som ligger bakom den negativa trenden, vilket leder till antaganden om en förändrad predationsbild.

Smålommen övervintrar nästan uteslutande till havs, och flertalet svenska fåglar har en sydvästlig sträckriktning till övervintringsområden i Skagerack, Kattégatt och Nordsjön, med enstaka återfynd längre söderut. Under vintern är smålommen den vanligaste lommen i västra Europas havsområden. Den verkar övervintra i mer landnära vatten än storlommen, och sällan i områden med över 30 m djup. Koncentrationerna av övervintrande smålommar i södra Östersjön torde i huvudsak avse fåglar med mer östligt belägna häckningsplatser.

Hot

I häckningstjärnarna torde dikning och rensning i utloppet vara ett av de viktigaste hoten. Sänkning av vattenytan medför att stränder och holmar får kanter eller överhäng som är för branta för att lommen skall kunna ta sig upp till en boplats, och att häckningsöar blir landfasta och lättare tillgängliga för predatorer. Också en dikning, t.ex. för skogsbruksändamål, i närbelägna marker kan påverka vattennivån i smålommens häckningstjärnar, även om inga ingrepp görs vid själva tjärnen eller i utloppet. Den naturliga igenväxningen i småvatten innebär att häckningstjärnar ibland överges för att de helt enkelt blivit för små, och ett ökat nedfall av kväve kan ha medverkat till en ökad igenväxningstakt under senare årtionden.

Smålommen är känslig för störningar under ruvningstiden. Om fåglarna lämnar boet vid besök av människor vid tjärnen ökar bland annat risken för att äggen rövas av rävar, korpar, kråkor och andra predatorer. Däremot kan smålommen vänja sig vid regelbundna störningar från trafikerade vägar eller bostäder i närheten.

I fiskevattnen har försurning under mitten och slutet av 1900-talet medverkat till utglesade bestånd av bytesfisk. I sydvästra Sverige kunde tillbakagången under mitten på 1900-talet bland annat kopplas till försurningsskador i fiskesjöarna. Eftersom smålommen snävt inriktar sitt födosök mot lax- och mörtartad fisk upp till cirka 20 cm, är den mer sårbar än storlommen för de ekologiska förändringarna i sura vatten. Vidare har förhållandevis höga kvicksilverhalter uppmätts i smålomsägg insamlade i södra och mellersta Sverige. På basis av uppgifter om de vattenkemiska förhållandena i ett urval av fiskesjöar har man bedömt att kanske 30 % av dem är sårbara för exponering för kvicksilver som via nederbörd har deponerats på land och därefter urlakats till grund- och ytvatten och samtidigt metylerats.

En annan problematik i fiskesjöarna är trafik med snabba båtar, inkl. bl.a. vattenskotrar. Fiskande smålommar befinner sig ofta långt ute på de öppna vattenytorna och kan vara erkänt svåra att upptäcka även av tränade observatörer. En förare av en snabb båt har alltså svårt för att upptäcka och i tid väja för smålommar. Vid upprepade störningar kan det finnas risk för att fiskesjön överges, och att förutsättningarna att mata ungar i kringliggande småvatten påverkas.

Smålommen är utsatt för en komplicerad hotbild i sina övervintringsområden i marina miljöer. I Nordsjön och Östersjön har stora delar av vinterområdena tagits i anspråk för bl.a. kommersiellt fiske, sjöfart, sandsugning och vindkraftverk; med risk för att lommarna störs och undanträngs från viktiga fiskeområden. Övervintrande smålommar tycks stadigvarande undvika närområdet upptill i varje fall 2 km kring havsbaserade vindkraftverk. Man har bedömt att ungefär 0,5 % av den europeiska vinterpopulationen omkommer i fisknät och att ytterligare upptill 0,1 % till följd av oljeskador.

Åtgärder

Fågelskyddsarbetet för smålommen måste ske i ett landskapsperspektiv som beaktar både häckningstjärnar och fiskesjöar inom ett pendelavstånd på upp till ungefär 10 km.

I *häckningstjärnarna och omgivande våtmarker* är begränsning av dikningar och liknande ingrepp en av de mest effektiva faunavårdsåtgärderna. Vidare bör man undvika utplanteringar av fisk i häckningsvattnen, inte enbart för risken för att smålommen störs, utan också med hänsyn till de allmänt stora naturvårdsvärden som den unika evertebratfaunan i vissa naturligt fisktomma vatten representerar. I *fiskevattnen* är kalkning viktig, i den mån fiskesjöarna är påverkade av försurning, och smålommens fiskesjöar bör prioriteras vid beslut om fortsatta kalkningsinsatser. Däremot bör man undvika att kalka i smålommens häckningstjärnar, eftersom vi inte vet hur strandvegetation och boplatser påverkas.

För att minska riskerna av negativa effekter av trafik med snabba båtar, inkl. bl.a. vattenskotrar, kan hastighetsbegränsningar övervägas för viktigare fiskesjöar under hela häckningsperioden och fram till den 15 augusti. Mera generellt för smålommens häckningsplatser och fiskevatten gäller att inga tillstånd eller dispenser för tävlingar ska ges under denna period.

Det finns en dynamik i smålommens val av häckningstjärnar, där tjärnar kan överges under ett antal år för att sedan återkoloniserar. Det är därför viktigt att bedömningar av smålommens förekomst i ett område görs på ett underlag som omfattar fler år än någon enstaka häckningssäsong.

Smålommen tillhör de fågelarter som bedömts vara sårbara för utbyggnaden av vindkraft, i första hand med avseende på farhågor för att lommarnas kanske undviker häckningsplatser i närområdet kring vindkraftverk, men underlaget för mer definitiva bedömningar är litet. Tills vidare gäller rekommendationen att man bör undvika att bygga vindkraftverk inom ett avstånd av 1 km kring häckningsplatserna och i flygstråken mellan häckningstjärnar och fiskevatten. Eftersom vi saknar underlag för säkrare bedömningar om hur lommen kan påverkas är det viktigt att kontrollprogram efter att vindkraftverk har tagits i drift utförs med en konsekvent och transparent metodik, och gärna den som tillämpas inom Projekt Lom, så att man erhåller jämförbara resultat och på sikt ett underlag för bättre riktlinjer.

Vi behöver bättre kunskap om anledningarna till att ungrproduktionen har försämrats inom huvuddelen av det svenska smålomsbeståndet sedan mitten av 1990-talet; bland annat om en ändrad predationsbild kan ha medverkat.

Vi behöver också bättre förståelse om frågor kopplade till exponering för kvicksilver via födointaget; mot bakgrund av att smålommen befinner sig i toppen av en akvatisk näringskedja, i kombination med uppgifter om högt kvicksilverinnehåll i äggen och att många fiskesjöar har bedömts vara sårbara för exponering av kvicksilver.

Smålommen är en långlivad art med låg årlig reproduktion, och det kan därför ta lång tid innan en förändring i ungrproduktionen kan avläsas som trender i beståndets storlek. Därför behövs både årliga uppföljningar av häckningsutfallet och den övervakning som sker inom Svensk Fågeltaxering. Det vore också värdefullt om de

frivilliga och ideella inventeringsinsatser som sedan 1994 samordnats inom Projekt Lom (som sedan 2015 är en arbetsgrupp inom Sveriges Ornitologiska Förening – BirdLife Sverige) kan organiseras mera permanent och långsiktigt.

Utländska namn

NO: Smålom, DK: Rødstrupet lom, FI: Kaakkuri, D: Sterntaucher, GB: Red-throated Diver, Red-throated Loon.

Konventioner och artskydd.

Smålommen ingår i Bernkonventionens förteckning över "strängt skyddade djurarter" och bland de "arter för vilka bl.a. särskilda skyddsområden skall upprättas" enligt EU:s fågeldirektiv (rådets direktiv 2009/147/EC). Den är även förtecknad i Bonnkonventionen bilaga II (flyttande arter) samt AEWA (African-Euroasian Waterbird Agreement). Smålommen är fredad enligt jaktförordningen (1987:905).

Litteratur

- BirdLife International. 2015. *Gavia stellata*. The IUCN Red List of Threatened Species 2015: e.T22697829A60168888. Nedladdad 30 september 2018; <http://www.iucnredlist.org/details/22697829/1>.
- Dahlén, B. & Eriksson, M.O.G. 2002. Smålommens *Gavia stellata* häckningsframgång i artens svenska kärnområde. *Ornis Svecica* 12: 1–33.
- Dahlén, B. & Eriksson, M.O.G. 2016. Skiljer sig häckningsutfallet mellan ensam- och kolonihäckande smålommar *Gavia stellata* i artens svenska kärnområde? *Ornis Svecica* 26: 135–148 (på engelska, sammanfattning på svenska).
- Dierscke, V., Exo, K-M., Mendel, B. & Garthe, S. 2012. Gefährdung von Sterntaucher *Gavia stellata* und Prachtaucher *G. arctica* in Brut-, Zug- und Überwinterungsgebieten – eine Übersicht mit Schwerpunkt auf den deutschen Meeresgebieten. *Vogelwelt* 133: 163-194.
- Eriksson, M.O.G. 1994. Susceptibility to freshwater acidification by two species of loon: Red-throated Loon *Gavia stellata* and Arctic Loon *Gavia arctica*. *Hydrobiologia* 279/280: 439–444.
- Eriksson, M.O.G. 2006. Smålommens *Gavia stellata* häckningsframgång i relation till vattenkemi och fiskbeståndens sammansättning i olika fiskevatten. *Ornis Svecica* 16: 211–231.
- Eriksson, M.O.G. 2010. Storlommen och smålommen i Sverige - populationsstatus, hotbild och förvaltning. Sveriges Ornitologiska Förening, Stockholm och Svenska LOM-föreningen/Projekt LOM, Göteborg; tillgänglig via <http://birdlife.se/sveriges-ornitologiska-forening/fagelskydd/artprojekt/projekt-lom/publikationer-och-rapporter-fran-projekt-lom/>
- Eriksson, M.O.G. 2014. Projekt Lom 20 år 1994–2013. I: SOF 2014. *Fågelåret 2013*. Halmstad.
- Eriksson, M.O.G., Arvidsson, B.L. & Johansson, I. 1988. Habitatkaraktärer i häckningssjöar för smålom *Gavia stellata* i sydvästra Sverige. *Vår Fågelvärld* 47: 122–132.
- Eriksson, M.O.G., Blomqvist, D., Hake, M. & Johansson, O.G. 1990. Parental feeding in the Red-throated Diver *Gavia stellata*. *Ibis* 132: 1–13.
- Eriksson, M.O.G. & Lindberg, P. 2005. Kvicksilverbelastningen hos svenska smålommar *Gavia stellata* och storlommar *Gavia arctica*. *Ornis Svecica* 15: 1–12.
- Eriksson, M.O.G. & Paltto, H. 2010. Vattenkemi och fiskbeståndens sammansättning i storlommens *Gavia arctica* häckningssjöar, samt en jämförelse med smålommens *Gavia stellata* fiskesjöar. *Ornis Svecica* 20: 3-10.
- Eriksson, M.O.G. & Sundberg, P. 1991. The choice of fishing lakes by Red-throated Diver *Gavia stellata* and Black-throated Diver *G. arctica* during the breeding season in South-west Sweden. *Bird Study* 38: 135–144.
- Eriksson, M.O.G. & Åhlund, M. 2013 Dynamiken i smålommens *Gavia stellata* val av häckningslokaler – övergivande, ny- och återetableringar. *Ornis Svecica* 23: 130-142
- Gomersall, C.H. 1986. Breeding performance of the red-throated diver *Gavia stellata* in Shetland. *Holarctic Ecology* 9: 277–284.

- Hemmingsson, E. & Eriksson, M.O.G. 2002. *Ringing of Red-throated Diver Gavia stellata and Black-throated Diver Gavia arctica in Sweden*. Wetlands International Diver/Loon Specialist Group Newsletter 4: 8–13; tillgänglig via <http://birdlife.se/sveriges-ornitologiska-forening/fagelskydd/artprojekt/projekt-lom/publikationer-och-rapporter-fran-projekt-lom/>
- Jonsson, L. & Tysse, T. 1992. *Lommar*. Sveriges Ornitologiska Förening, Stockholm (Vår Fågelvärld, suppl. 15).
- Norberg, R.Å. & Norberg, U.M. 1971. Take-off, landing, and flight speed during fishing flights of *Gavia stellata* (Pont.). *Ornis Scandinavica* 2: 55–67.
- Norberg, R.Å. & Norberg, U.M. 1976. Size of fish carried by flying red-throated divers, *Gavia stellata* (Pont.), to nearly fledged young in nesting tarn. *Ornis Fennica* 53: 92–95.
- Okill, J.D. 1992. Natal dispersal and breeding site fidelity of Red-throated Diver *Gavia stellata* in Shetland. *Ringing & Migration* 13: 57–58.
- Peterson, I.K. Nielsen, R.D. & Mackenzie, M.L. 2014. Post-construction evaluation of bird abundances and distribution in the Horns Rev 2 offshore wind farm area, 2011 and 2012. - Rapport utförd på uppdrag av DONG Energy, Aarhus University, DCE - Danish Centre of Environment and Energy
- Rydell, J., Ottvall, R., Pettersson, S. & Green, M. 2017. Vindkraftens påverkan på fåglar och fladdermöss. Uppdaterad syntesrapport 2017. *Naturvårdsverket Rapport 6470*.
- Skyllberg, U., Lessman, J. & Hansson, P. 1997. Häckningsmiljöns betydelse för häckningsframgången hos havsfiskande smålom *Gavia stellata* i Västerbotten. *Ornis Svecica* 9: 107–120.
- Zydelis, R., Small, C. & French, G. 2013. The incidental catch of seabirds in gillnet fisheries: A global overview. *Biological Conservation* 162: 76–88.

Mats Eriksson, Börje Dahlén, Mikael Hake & Peter Lindberg 2001. Rev. Mats Eriksson 2005, 2010, 2017, 2018. © ArtDatabanken, SLU 2010-11-18